

ביאן Bayan

הערבים בישראל

The Arabs in Israel

עורכים: איתמר רדאי ואריק רודניצקי

גיליון מס' 4, פברואר 2015

תוכן העניינים

2	דבר העורכים
	נוהאד עלי / "האם כולנו מוחמד או אחמד?": צירי לידתה של הרשימה המשותפת
4	והעמדות כלפיה
4	מבוא
4	חבלי הלידה של הרשימה המשותפת
5	בעד ונגד כינונה של רשימה משותפת
6	סיכום
7	ודיע עואודה / הרשימה המשותפת על סיפון הטיטאניק
7	מצב הרפיון
7	יצירת תודעה
7	שיעור ההצבעה
8	חשיבותה של הרשימה המשותפת
8	חשיבות מעשית ומוראלית
8	הדרת הכבוד שבעשייה הקולקטיבית
	מנאל חריב / הרשימה הערבית המשותפת בבחירות 2015: שותפות שהיא כורח
9	המציאות
11	נתוני רקע: דפוסי ההצבעה בציבור הערבי
11	שיעור ההשתתפות בבחירות לכנסת: 1996-2013
11	ההצבעה בבחירות ביישובים הערבים והדרוזים בעשור האחרון
12	התפלגות ההצבעה בבחירות לכנסת ה-19 (2013) לפי אזור גיאוגרפי

דבר העורכים

אנו שמחים לפרסם גיליון נוסף של **ביאן** – רבעון לענייני החברה הערבית בישראל, המתפרסם מטעם תכנית קונרד אדנאואר לשיתוף פעולה יהודי-ערבי במרכז דיין ללימודי המזרח התיכון ואפריקה באוניברסיטת תל אביב, בשיתוף עם התכנית לחקר הציבור הערבי בישראל הפועלת בסיוע תרומה של קרן ניובאור מפילדלפיה במכון למחקרי ביטחון לאומי (INSS).

גיליון זה של **ביאן** רואה אור כשלושה שבועות לפני הבחירות לכנסת העשרים שתיערכנה ב-17 במאָרס והוא מוקדש לדיון בהיערכות הציבור הערבי לקראתן.

על פי נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, מספר בעלי זכות הבחירה הערבים והדרוזים עומד על כ-835 אלף, שהם כ-15% מכלל בעלי זכות הבחירה בישראל.¹ בהתבסס על נתונים ממקורות רשמיים, ניתן להעריך כי ציבור זה כולל 760 אלף בעלי זכות בחירה החיים ביישובים הערביים והדרוזים, והיתר – כ-75 אלף – מתגוררים בערים המעורבות וביישובים אחרים ברחבי הארץ. בחישוב מניינם של בעלי זכות הבחירה לא נכללו כ-165 אלף תושבים ערבים (בני 18 ומעלה) במזרח העיר ירושלים, שאינם זכאים להצביע בבחירות לכנסת.²

במוקד העניין ברחוב הערבי ניצבת הקמת הרשימה המשותפת למפלגות העיקריות המייצגות בכנסת את הציבור הערבי בישראל זה שני עשורים: חד"ש, בל"ד, רע"מ ותע"ל. עתה, משנענו המפלגות הללו לרצון ציבור תומכיהן ואיחדו את שורותיהן, כל העיניים נשואות ליום הבחירות בציפייה לראות אם הקמתה של הרשימה המשותפת אכן תעלה במידה משמעותית את שיעור ההשתתפות של האזרחים הערבים בבחירות. סקרי דעת קהל שנערכו בחודש האחרון מנבאים כי הרשימה המשותפת תזכה ב-12 עד 13 מושבים בכנסת, אולם ראשי הרשימה מביעים ביטחונם כי אם יגיע שיעור ההשתתפות של האזרחים הערבים בכנסת ל-70%, הרשימה עשויה לזכות אף ב-15 מושבים. על פי תחזית אופטימית זאת, הרשימה המשותפת עשויה להפוך לסיעה השלישית בגודלה בכנסת הבאה. אם תתגשם תחזית זאת ואם לאו, הרטוריקה של חברי הרשימה המשותפת משדרת ביטחון רב ביכולתם של חברי הכנסת הערבים, לראשונה בהיסטוריה, להיות לגורם פוליטי חשוב שלא ניתן עוד להתעלם ממנו.

הגיליון שלפנינו כולל שלושה מאמרים המנתחים את נסיבות הקמתה של הרשימה המשותפת ובהשלכותיה האפשריות על ההתנהגות הפוליטית של הציבור הערבי ביום הבחירות. מאמרי העמדה משקפים את דעת כותביהם בלבד. חותם את הגיליון פרק הכולל נתוני רקע על דפוסי ההצבעה לכנסת של האזרחים הערבים והדרוזים בשני העשורים האחרונים.

גיליון זה מוקדש לזכרה של חברתנו נאדיה חילו שנפטרה בימים אלו לאחר מחלה קשה.

נאדיה הייתה אדם מיוחד, פורצת דרך, עובדת סוציאלית, אשת ציבור וחברת הכנסת ה-17 מטעם מפלגת העבודה שתרמה רבות לקירוב לבבות ולשיתוף פעולה יהודי-ערבי. בשנים האחרונות הייתה חוקרת ושותפה מרכזית בתכנית לחקר הציבור הערבי במכון למחקרי ביטחון לאומי (INSS), שם תרמה כדרכה תרומה סגולית וייחודית לעבודת המכון בכלל, לחיזוק ההבנה ההדדית ולקירוב לבבות בין יהודים לערבים. נאדיה הייתה גם ידידה נאמנה של תכנית קונרד אדנאואר לשיתוף פעולה יהודי-ערבי, ומאמרה, "ייחסי יהודים-ערבים בישראל: לאן?" התפרסם בגיליון מס' 2 של **ביאן**, שיצא לאור בספטמבר 2014.

נזכור אותה תמיד.

¹ גוסטבו שיפרס, "5.3 מיליון בעלי זכות בחירה חיים היום בישראל", אתר הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 9 בפברואר 2015: http://www.cbs.gov.il/www/hodaot2015n/24_15_029b.pdf

² החישוב מתבסס על נתונים שנלקחו ממקורות אלה: אתר משרד הפנים (www.moin.gov.il), אתר הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (www.cbs.gov.il) והשנתון הסטטיסטי לירושלים באתר מכון ירושלים לחקר ישראל (www.jiis.org.il/?cmd=statistic.489).

אנו מזמינים את קוראינו לפנות אלינו בדרכים אלה :

- תכנית קונרד אדנאואר לשיתוף פעולה יהודי-ערבי :

ד"ר איתמר רדאי (מנהל אקדמי)

טלפון 03-6406438

פקס 03-6406046

דוא"ל itamar.radai@nyu.edu

אריק רודניצקי (מנהל פרויקטים)

טלפון 03-6409991

דוא"ל arabpol@post.tau.ac.il

- אתר האינטרנט של תכנית קונרד אדנאואר : www.dayan.org/kap

© כל הזכויות על פרסום הרבעון שמורות לתכנית קונרד אדנאואר לשיתוף פעולה יהודי-ערבי, אוניברסיטת תל-אביב, 2015. מותר לצלם, להעתיק ולצטט מפרסום זה בציון מפורט של שם המקור, של עורכיו ושל מקום ההוצאה לאור. אין לשכפל את הפרסום ללא רשות בכתב מהעורכים.

תכנית קונרד אדנאואר לשיתוף פעולה יהודי-ערבי נוסדה ב-2004 על ידי קרן קונרד אדנאואר מגרמניה ואוניברסיטת תל-אביב וכחלק ממרכז משה דיין ללימודי המזרח התיכון ואפריקה. היא המשכה המורחב של התכנית לחקר הפוליטיקה הערבית בישראל שהקימו קרן אדנאואר ואוניברסיטת תל-אביב ב-1995. התכנית נועדה להעמיק את הידע וההבנה של יחסי יהודים-ערבים בישראל באמצעות כינוסים, הרצאות לקהל הרחב וסדנאות, וכן באמצעות מחקר, פרסומים ותיעוד.

תודה לנחמה ברוך שערכה והתקינה את המאמרים בעברית. תודה לדניאל פרי נדב, תלמיד לתואר שני בחוג לשפה וספרות ערבית ואסלאם, ולרואא דיאב, תלמידה לתואר ראשון בפקולטה למשפטים – שניהם מאוניברסיטת תל אביב – ולנטע חזן מהתכנית לחקר הציבור הערבי במכון למחקרי ביטחון לאומי (INSS), על עזרתם המועילה בהכנת הגיליון.

העורכים

נוהאד עלי * / "האם כולנו מוחמד או אחמד?": צירי לידתה של הרשימה המשותפת והעמדות כלפיה

מבוא

מאז כינונה של כנסת ישראל ומאז החלו הערבים להשתתף בבחירות הארציות – תחילה בהמוניהם ועתה כמחציתם – הכנסת היא בעבורם בעיקר במה למחאה, לזעקה, להשמעת דעה ותו לא. לרשימות הערביות, תחילה "מפלגות הלוויין" ולאחר מכן המפלגות הקיימות, לא היה מעולם חלק בקואליציה. השפעתן על תהליכי החקיקה מעטה ותפקידן בוועדות הכנסת זעום. זאת, לא בשל איכותם של נציגיהן, אלא בשל המבנה הפוליטי של הכנסת. רמת האמון של הציבור הערבי ברשויות המשטר בישראל, ובכללן כנסת ישראל וממשלת ישראל, נמוכה במיוחד. שיעור הערבים בישראל אשר אינם רוחשים אמון לכנסת או רוחשים לה אמון מועט עומד על 79% ושיעור הערבים שאינם רוחשים אמון לממשלה, או רוחשים לה אמון מועט, עומד על 82%. גם המפלגות הערביות המיוצגות בכנסת אינן זוכות למידה רבה של אמון: 67% מהציבור הערבי אינם רוחשים להן אמון או רוחשים להן אמון מועט, ובכללן מפלגת חד"ש המוגדרת כמפלגה יהודית-ערבית.³

האם כינונה של רשימה ערבית משותפת עשוי לשנות כהוא זה את המצב העגום, או שמא מה שהיה הוא שיהיה? האם רשימה ערבית גדולה עשויה להצטרף לקואליציה, לחסום ממשלת ימין, לזכות את חבריה הערבים בראשות של ועדות כנסת חשובות? האם תזכה למעמד של לשון מאזניים? האם תעמוד בראש האופוזיציה?

לקראת כל מערכת בחירות לכנסת שב וניצת הדיון על אודות 'הקול הערבי', אך בכל פעם נשאלת שאלה אחרת.

השאלה המרכזית שהעסיקה את התקשורת ואת הציבור עד אמצע שנות השבעים של המאה העשרים הייתה: למי יצביעו אזרחי ישראל הערבים בבחירות – למפלגות ציוניות ויהודיות, או שמא למפלגה ערבית (הכוונה אז הייתה למק"י, המפלגה הקומוניסטית היהודית-ערבית). בעשורים הראשונים לאחר קום המדינה הצביעו רוב הערבים בעבור מפלגות ציוניות ובעבור "מפלגות לוויין", לצד מק"י ולאחר מכן רק"ח. ב-1977, בבחירות לכנסת התשיעית ובד בבד עם המהפך ההיסטורי, חל שינוי בדפוסי ההצבעה של הציבור הערבי: למעלה מ-50% נתנו את קולם לרק"ח, שלימים חזרה להיקרא מק"י והפכה למרכיב העיקרי בחד"ש. בשנים האחרונות רוב הציבור הערבי (77%-82%) מצביע בעבור המפלגות הערביות, בהן חד"ש, בל"ד ורע"מ-תע"ל.

השאלה המרכזית שהעסיקה את התקשורת ואת הציבור בשנות התשעים ובשנות האלפים הייתה אם יצביעו הערבים בבחירות לכנסת. מכנסת לכנסת הדירו הערבים את רגליהם מהשתתפות בבחירות. בעשור הראשון להקמת המדינה הצביעו כ-90% מבעלי זכות ההצבעה הערבים לכנסת ישראל. מאז סיום הממשל הצבאי ב-1966 חלה דווקא ירידה בשיעור ההצבעה בקרב הערבים, וכיום כמחצית מבעלי זכות ההצבעה הערבים מממשים את זכותם זו.

מאז אמצע שנות האלפים, ובייחוד בשתי מערכות הבחירות האחרונות ובכללן הבחירות לכנסת העשרים, השאלה המרכזית הייתה אם יתאחדו המפלגות הערביות ויתמודדו ברשימה משותפת.

חבלי הלידה של הרשימה המשותפת

הדיון המתמשך בסוגיית הרשימה המשותפת של המפלגות הערביות היה מלווה מתחילתו בשאלת שיעור ההצבעה הצפוי ובחשש שחלק ניכר מהמצביעים הערבים לא יתייצבו בקלפי ביום הבחירות. חשש זה נבע בחלקו מהחרמת הבחירות הישירות לראשות הממשלה ב-2001, כאשר שיעור המצביעים הערבים שמימשו את זכותם להצביע עמד על 18% בלבד.⁴

* ד"ר נואד עלי הוא סוציולוג, המלמד במכללה האקדמית גליל מערבי ובאוניברסיטת חיפה. כתב יחד עם פרופ' סמי סמוחה ופרופ' אסעד גאנם נייר עמדה לוועדה לחוקה חוק ומשפט של הכנסת אשר תמך בהעלאת אחוז החסימה.

³ נואד עלי ואסעד גאנם, דו"ח מחקר: הקול הערבי והבחירות לכנסת ה-19, יום עיון באוניברסיטת חיפה, 17 בדצמבר 2012.

⁴ הבחירות נערכו בסמיכות רבה לאירועי אינתיפאדת אל-אקצא ולאירועי אוקטובר 2000.

עם העלאת אחוז החסימה נוצר חשש שכל מפלגה בנפרד לא תצליח להיכנס לכנסת, אלא אם כן כולן תתמודדנה במשותף. רווחה תפסה שהמצביעים הערבים, כמו היהודים, מאסו במשחקי האגו של מפלגות, ושהתמודדות משותפת תחזק את אמון המצביעים הערבים בכך שנציגיהם מוכנים להתעלות מעל האינטרסים האישיים, כדי להיטיב עם הציבור שלהם ולייצגו.

ביום 23 בינואר 2015, בתום משא ומתן שנמשך שבועות, הכריזו חד"ש, בל"ד, תע"ל והתנועה האסלאמית (הפלג הדרומי, המשתתף בבחירות) על התמודדות ברשימה משותפת בבחירות לכנסת העשרים. פריצת הדרך במגעים הושגה כשצוותי המשא ומתן של המפלגות הסכימו כי ועדת הפיוס – שפעלה בשיתוף פעולה עם המפלגות – תכריע בנקודות המחלוקת ותציג נוסחה לאיחוד שתהיה מקובלת על כולם. ועדה זו הוקמה ביוזמתם של מוחמד זידאן, היו"ר היוצא של ועדת המעקב לענייני האוכלוסייה הערבית, ושל הסופר מוחמד עלי טאהא. בתחילה לא תואמה יוזמה זו עם ועד ראשי הרשויות המקומיות הערביות. לאחר מכן חבר אליה מאזן גנאים, ראש עיריית סח'נין, יו"ר ועד ראשי הרשויות המקומיות הערביות ומ"מ יו"ר ועדת המעקב לענייני האוכלוסייה הערבית. מטרתה המרכזית הייתה לסייע בהקמת הרשימה המשותפת ואף לזרזה. הוועדה כללה אנשי ציבור ערבים שייצגו את ההטרונגיות הדתית-עדתית (מוסלמים, נוצרים ודרוזים), את הפיזור הגיאוגרפי (הגליל, המישור, הנגב והערבים המעורבות) ובעקיפין גם את הגיוון הפוליטי. מלבד טאהא, גנאים וזידאן, היו חברים בוועדה ההיסטוריון פרופ' מוסטפא כבהא, מאג'ד סעאבנה, אליאס ג'בור, שיח' מוחמד רמאל, סעיד ראבי והקאדי פרופ' אחמד נאטור. בין חבריה לא היה כלל ייצוג לנשים.

ועדת הפיוס הכריזה על הרשימה הסופית לאחר שקיבלה את הסכמת כל המפלגות להרכב שהוצג, וזאת במאמצים מרובים. היה על נציגי המפלגות לגשר על יריבות ארוכת-שנים כדי להשלים את המשא ומתן על הרשימה, על שיבוץ נציגיה ועל מצעה. אפילו על חמשת המקומות האחרונים ברשימה, מקומות הכבוד הסמליים, ניטשה מחלוקת בין נציגי המפלגות המרכיבות את הרשימה, ועד לרגע הגשתה לוועדת הבחירות היה חשש ל"פיצוץ".

בעד ונגד כינונה של רשימה משותפת

ביקורות נוקבות נמתחו על ועדת הפיוס ועל ראשי המפלגות המרכיבות את הרשימה מצד פובליציסטים, אנשי רוח, פוליטיקאים ואנשי אקדמיה. הטענה המרכזית הייתה כי הרכב הרשימה הושפע משיקולים אישיים וכי אין בה כל חדש. טענה נוספת נסבה על הניגוד האידיאולוגי בין מרכיבי הרשימה – למשל אסלאמיסטים וקומוניסטים, דתיים ולאומיים, חילוניים ודתיים. נאמר שאי אפשר לגשר ביניהם. המבקרים הסיקו כי הקמתה של הרשימה היא צעד טקטי, קרש הצלה מפני האיום של העלאת אחוז החסימה וריצוי דעת הקהל הערבית, שרצתה בה כל כך. חסידי הרב-תרבותיות והגיוון הפוליטי מתחו ביקורת על הקמתה של הרשימה המשותפת בטענה שבציבור היהודי יש מגוון – ימנים, שמאלנים, דתיים, חילוניים ועוד – והביעו חשש שהקמתה של הרשימה המשותפת תחזק את הדעה הקדומה שכל הערבים חד הם, או "כל הערבים הם מוחמד", כולל הערבים הנוצרים. קבוצה זו של מבקרים כנראה שכחה שמאז ומעולם היו כל הערבים זהים בעיני חלק ניכר מהציבור היהודי בישראל. למשל, לאחר בחירתו של אימן עודה לראש הרשימה המשותפת הוסיפו רוב כלי התקשורת בישראל להציג בראש הרשימה את דיוקנו של ח"כ אחמד טיבי, המוכר יותר לציבור היהודי וייתכן שגם שמו הפרטי קליט יותר.⁵

חשש נוסף שנשמע מפי המבקרים היה פוליטי גרידא. הם תהו למי יצביע ערבי אשר מתנגד נחרצות לאחד ממרכיביה של הרשימה המשותפת: האם ייתן את קולו למפלגות הציוניות או שמא יחרים את הבחירות. טיעון אחר היה כי על רקע הקמת הרשימה המשותפת והיעדר תחרות בין המפלגות הערביות, "תורדם" מערכת הבחירות והבוחרים הערבים ימאנו לצאת אל הקלפיות.

בין המאוכזבים מהקמתה של הרשימה המשותפת היו שני ראשי מפלגות ערביות שהרשימה לא כללה בתוכה: מד"ע, המפלגה הערבית הדמוקרטית, בראשות ח"כ לשעבר טלב אלסאנע וכן יו"ר המפלגה הלאומית הערבית, ח"כ לשעבר מוחמד כנעאן. שתי רשימות אלה החליטו להקים רשימה ערבית חלופית לכנסת, בטענה שהרשימה המשותפת אינה מייצגת ואינה אותנטית. רשימה נוספת נרשמה בוועדת הבחירות תחת השם "לתקווה ולשינוי", רשימה שגם בכנסת ה-19 ביקשה להתמודד ובסופו של דבר נסוגה.

לאמתו של דבר, השיח על הקמתה של הרשימה הערבית המשותפת נולד לא רק כתגובה על העלאת אחוז החסימה. גם ב-2013, במהלך הבחירות לכנסת ה-19, היה שיח ער בנושא, והוא בא

⁵ אלעד הרלב, "לאחמד שלנו קוראים איימן", *העין השביעית*, 5.2.2015, <http://www.the7eye.org.il/146194>

לידי ביטוי בכנסים אקדמיים, בתקשורת, ברשתות החברתיות ועוד. חברי הכנסת מוחמד ברכה, גימאל זחאלקה ואבראהים צרצור החלו את המהלך מיד אחרי הבחירות לכנסת ה-19. העלאת אחוז החסימה הייתה רק זרז לכך.

לעומת המתנגדים, שקולם גבר בעיקר לאחר כינונה של הרשימה המשותפת, היה הלחץ הציבורי להקמתה חזק מאוד ואפילו כפה את עצמו על ראשי המפלגות. בסקר עמדות שפרסמנו בכנס באוניברסיטת חיפה לרגל הבחירות לכנסת ה-19, שנערך ב-17 בדצמבר 2012, התברר כי רוב של 76% היה בעד איחוד המפלגות ולא רק בעד הקמת רשימה משותפת; שיעור המתנגדים לכך מקרב הציבור הערבי עמד על 14% בלבד.⁶ עוד לימדו ממצאי הסקר כי כמחצית מבעלי זכות ההצבעה שאינם מממשים את זכותם עשויים לשנות את החלטתם לגבי ההצבעה אם תקום רשימה משותפת.

גם לרגל הבחירות לכנסת העשרים נערכו סקרי דעת קהל באותו הנושא. ממצאיהם לימדו על מגמה דומה ואף חזקה יותר. בסקר של מכון המחקר "מדא אלכרמל" שנערך בדצמבר 2014 התברר כי 88% מהציבור הערבי תמכו בהקמתה של רשימה משותפת.⁷ התומכים טענו עוד כי הצבעה בעד הרשימה לא תפגע באוטנטיות ההצבעה משום שאין כיום הבדלים אידיאולוגיים של ממש בין המפלגות הערביות וגם אין הבדלים בין העמדות של המצביעים הערבים למפלגות הערביות השונות. גם ניסיון העבר מראה שחיבורים ופיצולים בין מפלגות ערביות לא נעשו על בסיס אידיאולוגי. על כך מעידה העובדה שבבחירות האחרונות התמודדה המפלגה הדמוקרטית הערבית (מד"ע) עם התנועה הערבית לשינוי (תע"ל) ועם התנועה האסלאמית ברשימה הערבית המאוחדת (רע"מ-תע"ל); תע"ל התמודדה בעבר עם החזית הדמוקרטית לשלום ולשוויון (חד"ש), עם ברית לאומית-דמוקרטית (בל"ד) ועם רע"מ; בל"ד התחילה את דרכה כחלק מחד"ש. לא צפוי כי ערבי יתקשה להצביע לרשימה ערבית משותפת גם אם נכלל בה קומוניסט, איש התנועה האסלאמית או יהודי, בתנאי שבין נציגיה יהיה נציג אחד או יותר שהוא מזדהה אתו. על כך ניתן להוסיף כי הניסיון מלמד שב-95% מהמקרים בשנים האחרונות הצביעו המפלגות הערביות בכנסת באותו אופן.

תומכי הקמתה של הרשימה המשותפת סבורים כי לנוכח השינויים במפה הפוליטית, הסיכוי שהרשימה הערבית תמנע את הקמתה של ממשלת ימין הוא בלתי מבוטל. לדעתם, אותו ימין שיזם את העלאת אחוז החסימה, כדי להשאיר את הערבים מחוץ לבית המחוקקים, עשוי להיווכח שהרשימה הערבית המשותפת היא הרשימה השלישית או הרביעית בגודלה בכנסת.

על גורמים אלה ניתן להוסיף עוד גורם פנימי הקשור לחברה הערבית בישראל. חברה זו יודעת לאחרונה חילוקי דעות ואף קרעים פנימיים על רקע דתי, עדתי, פוליטי ואידיאולוגי. בהקמתה של רשימה משותפת יש פן סמלי ומסר לנציגים, המביע לכידות, אחדות, איחוי קרעים וקירוב לבבות.

סיכום

הקמתה של הרשימה הערבית המשותפת הוא האירוע הפוליטי החשוב ביותר בציבור הערבי מאז 1977. עם זאת, באותה מידה ניתן לראות את הקמתה כהתחלה של תהליך חדש, מאתגר ומורכב, שאין כל ערובה כי יצלח. אני מייחל להצלחתו של ניסיון זה, למרות ביקורתי על תהליך ההרכבה של הרשימה, על ההתמהמהות שעוררה מיאוס בקרב חלק מהציבור הערבי, על היעדר הייצוג של פלחים מסוימים ברשימה ועל "תרדמת השטח" מאז הקמת הרשימה. גם אם ייכשל ניסיון זה, אין זה סוף הדרך. אני מאמין כי הציבור הערבי ידע להעניש את מכשילי הרשימה בבחירות לכנסת ה-21. כישלוננו של מהלך זה יכול לנבוע משני גורמים: האחד הוא הימנעות מהצבעה בבחירות, אם ממניעים טקטיים ואם ממניעים אידיאולוגיים. בעיניי, גם אי-הצבעה היא סוג של הצבעה. השני הוא החרמתה האפשרית של הרשימה או הדרתה על ידי המחנה הציוני והשמאל בישראל. קרוב לוודאי כי החרמה שכזו תיענה בהחרמה נגדית בעתיד.

⁶ עורכי הסקר היו המחבר, ד"ר נוהאד עלי, ופרופ' אסעד גאנם מאוניברסיטת חיפה.

⁷ <http://www.arabs48.com/?mod=articles&ID=1149809>

ודיע עואודה * / הרשימה המשותפת על סיפון הטיטאניק

בעת כתיבת שורות אלה נותרו 35 ימים עד הבחירות לכנסת, תקופה לא ארוכה בעבור מנהיגי הרשימה המשותפת כדי לפנות במהלכה אל קהל היעד שלה ולשכנעו להעניק לה את קולו. מי שחי בקרב הציבור הערבי כיום ומקשיב לו מתמלא דאגה ביחס לעתידו של הניסיון החשוב המיוחד הזה.

למרות הזמן המועט שנותר שוררים ברחוב הערבי אדישות ורפיון, הנובעים לא רק מאבדן התחרות המסורתית בין המפלגות, מהתרופפות האיזון בין הזהות הלאומית הפלסטינית ובין הזהות האזרחית הישראלית ומספקות ביחס לתועלת העבודה הפרלמנטארית המרכזית במערכת הפוליטית שלנו. התנהלותה של הרשימה המשותפת במישור הטקטי עד כה נראית אטית וכבדה, מסריה מבולבלים ולעתים סותרים, ואין באמתחתה תכנית של ממש.

מצב הרפיון

על האתגרים הקיימים נוספת התדמית השלילית והסטריוטיפית הרווחת זה זמן רב כלפי מנהיגי המפלגות, לאחר שהפריזו שנים בהתעסקות בעצמם ובפלגים שלהם על חשבון טובת הכלל, והעדיפו לעתים את עצמם על פני המולדת והמפלגה. אחרי סדרת "אופרת סבון" של ישיבות הסכמה, תיאום וחלוקה התקבל ברחוב מסר שלילי, שהפוליטיקאים עסוקים בחלוקת שלל הציד שעדיין לא נפל בחלקם. אדישות הרחוב כלפי הרשימה המשותפת גוברת בשל חוסר היענותן של המפלגות (מלבד חד"ש) לרצון הציבור בפנים חדשות, בהמשך השיח ובאמצעים חדשים. אין ספק כי התעסקות המפלגות במשא ומתן מתיש כדי להרכיב את הרשימה המשותפת, ואולי גם חוסר אמונן באפשרות להשיג את מבוקשן, הסיחו את דעתן ממאמץ תעמולתי-תקשורתי מאוחד שהיה ראוי לנקוט בו ולצאת במסר ברור ומשכנע למחרת ההודעה על ההסכם.

יצירת תודעה

הרשימה המשותפת איבדה ימים יקרים ולא ניצלה את המומנטום ההיסטורי כדי להשפיע על תודעת הציבור ולהגביר את כוחה. התודעה מתגבשת תמיד בשעות הראשונות, כאשר "מכים על הברזל בעודו חם". מי שחושב שהמפלגות מילאו את תפקידן כאשר נענו לקריאת האחדות, וכי עכשיו, כאשר הכדור במגרשו של הציבור, יוכלו לנוח וליהנות מקרני השמש של פברואר ומתוצאות סקרים מאירי פנים שערכו חברות ישראליות, טועה טעות מרה. "חיפוש אחר מטמון שובר את הגב" (כלומר, יש להיזהר ממהמורות בלתי-צפויות) אומר פתגם עממי, ואם נשתמש בפתגם כדי להמחיש את מצבנו, ניווכח כי הדרך מלאה מכשולים בלתי-צפויים ומהמורות מפתיעות.

שיעור ההצבעה

הסתירות האידאולוגיות והפוליטיות בין מרכיבי הרשימה המשותפת מעוררות חילוקי דעות והסתייגויות, חלקן לא מוצהרות, דבר העלול לעודד את בעלי זכות ההצבעה לוותר על ההשתתפות בבחירות, או להצביע למפלגות ציוניות, או לשתי הרשימות הערביות אשר צפוי כי לא תעבורנה את אחוז החסימה (אלצאנע-כנעאן, זכור-אלקרינאוי).

דרכה של הרשימה המשותפת נעשתה לטיול רווי סכנות על שפת מדרון תלול, אשר ההידרדרות בו משמעה השגת פחות מ-11 מנדטים. אם יתגשמו החששות, הרשימה המשותפת תהפוך לדחליל שישמש את הימין להעלאת שיעור ההצבעה ברחוב היהודי (בבחירות 2013 היה שיעור ההצבעה בקרב היהודים 67.8% ובקרב הערבים 57% בלבד). כמו כן טועה הרשימה המשותפת אם היא חושבת כי מאמציהם של חלק מהארגונים האזרחיים יניבו את התוצאה המבוקשת באמצעות מסע פרסום סודי-למחצה, ללא שקיפות. מסע זה מושתת על מסר ציוני שעיקרו הוא כי נתניהו מזיק לישראל ועדיף להחליפו במנהיגים מתונים ודיפלומטים יותר: הרצוג ולבני. זו הזדמנות

* **ודיע עואודה** הוא עיתונאי, סופר ואחד הפובליציסטים המובילים בציבור הערבי בישראל.

להזכיר שהצבעה שנועדה להפיל את נתניהו בלבד אינה יעילה, בייחוד אם נזכור בבחינתנו מנתניהו אל חסותו של ברק ובירי הקטלני שנפתח למחרת הבחירות, באירועי אוקטובר 2000.

חשיבותה של הרשימה המשותפת

למרות השתתפותם של האזרחים הערבים בבחירות מאז הבחירות הראשונות לכנסת בשנת 1949, לא השפיע ייצוגם בבית המחוקקים הישראלי על מציאות חייהם באופן מספק, שיהפוך את אזרחותם לאמיתית ושלמה. יתר על כן, הם חשופים תדיר להפליה גזענית בעבודה, בלימודים, במשפט המקומי, בענייני אדמות, במקום המגורים ועוד. למרות זאת, הם השיגו הישגים אזרחיים חשובים בתקופות מסוימות, למשל כאשר היו המפלגות הערביות גוש חוסם והגנו על ממשלת רבין (1992–1995) תמורת סיוע בשיפור השירותים לערבים ותמורת היענות לבקשותיהם.

חברי הכנסת הערבים יכלו להשפיע על סוגיות ועל מהלכים פוליטיים וציבוריים ללא התחשבות בתוצאות, בין שהיו שליליות ובין שהיו חיוביות. למשל, לא היה אפשר לאשר את הסכם אוסלו בשנת 1993 לולא תמיכת הח"כים הערבים, וכך גם אושרה תכניתו של אריאל שרון להתנתקות מעזה בשנת 2005, בהשתתפותם ובתמיכתם של חברי הכנסת הערבים, בצל הפיצול בקואליציה. חברי הכנסת הערבים אף הכריעו את הכף לטובת משה קצב בהתמודדותו עם שמעון פרס בבחירות לנשיאות בשנת 2000.⁸

חשיבות מעשית ומוראלית

הרשימה המשותפת מבטאת יוזמה חשובה מאוד לאזרחי ישראל הערבים (17% מתושבי המדינה), אשר מספר בעלי זכות ההצבעה בהם מגיע ל-870 אלף איש בקירוב. תועלתה רבה לא רק להגברת הייצוג הפרלמנטארי ולחיזוק יכולתם של חברי הכנסת הערבים לתמרן ולזכות בהישגים ובזכויות אזרחיות. אין ספק כי אם תהיה הרשימה המשותפת המפלגה השלישית בגודלה בכנסת, יבוא הדבר לידי ביטוי בהגברת יוקרתם של הפלסטינים בפנים⁹ כישות פוליטית, אשר תאפשר להם לנצל את ההזדמנות ולהיכנס בעוצמה ללב הזירה הפוליטית בישראל ולאלצה לנהוג בהם ברצינות רבה יותר במסגרת כללי משחק פוליטיים חדשים. החשיבות המעשית והפסיכולוגית המשפיעה על התודעה העצמית ועל תודעתו של האחר הישראלי תגדל אף יותר, אם תזכה הרשימה המשותפת ב-15 מושבים ותשתתף בשליחת הימין בהנהגת נתניהו לאופוזיציה.

הדרת הכבוד שבעשייה הקולקטיבית

בהשתתפותם של הערבים בהפלת ממשלות טמונים יתרונות מהותיים ייחודיים למיעוט לאומי השואף לארגן את עצמו, לייעל את כליו ולהגביר את מאבקו הפרלמנטארי, לצד מאבקו בשטח.

הניסיון הייחודי הזה מועיל גם בשמשו דוגמה ומסר מהפלסטינים בישראל לעמם ולאומתם, הממחישים את היכולת ללכד את הזרם הלאומי, את הזרם האסלאמי ואת הזרם הקומוניסטי במסגרת פרויקט לאומי. עם זאת, ההסתמכות של הפלסטינים על ממשלה בהנהגת הרצוג-לבני אינה מציאותית, משום שממשלה זו תוותר על שיח השנאה בלבד ואמנם תאמץ שפה ומנגינה חדשות, אך לא תוכל ליישב את הסכסוך הישראלי-פלסטיני. במציאות יש צורך להמתין לשינויים אמיתיים שיניבו הסדר ולא לרדוף אחר אשליות. ממשלה בראשות הרצוג ולבני תהיה קרובה במידה רבה לניהול הסכסוך משתהייה קרובה להסדרתו, אך מבחנה יהיה במעשים ולא במילים.

⁸ הבחירות הוכרעו בסיועו השני ברוב של 63 ח"כים שבחרו בקצב לעומת 57 שבחרו בפרס. בשל חשאיות הבחירות לא ניתן לאמת או לשלול את הטענה כי הח"כים הערבים הם שהכריעו אותן לטובת קצב (הערת המערכת).

⁹ "הפנים" – כינוי רווח למדינת ישראל; "הפלסטינים בפנים" – כינוי נפוץ לאזרחים הערבים במדינת ישראל בשיח הפנימי שלהם ובשיח הפלסטיני הכללי (הערת המערכת).

מנאל חריב * / הרשימה הערבית המשותפת בבחירות 2015: שותפות שהיא כורח המציאות

הרשימה המשותפת, שעל הקמתה הכריזו המפלגות הערביות בישראל ב-23 בינואר 2015, היא בבחינת תקדים היסטורי בפוליטיקה הערבית בישראל, אף שהקריאות בקרב הציבור הערבי לאיחוד פוליטי אינן בגדר חידוש ונשמעות זה שנים. יש הטוענים כי ניתן להסביר באופן חלקי את שיעור ההצבעה הנמוך לכנסת של הציבור הערבי במערכות הבחירות האחרונות כהבעת מחאה ותסכול על פילוג המפלגות הערביות ועל הנהגותיהן.

אפשר למנות ארבעה גורמים עיקריים העומדים בבסיס החלטתן של המפלגות הערביות להתמודד ברשימה משותפת בבחירות 2015.

ראשית, לא ניתן להתעלם מהתיקון לחוק הבחירות לכנסת שעניינו העלאת אחוז החסימה מ-2% ל-3.25% שהתקבל בחודש מארס 2014. מטרתו המוצהרת של התיקון הייתה להגביר את יציבות המשילות של ממשלות ישראל, אולם בעיני המפלגות הערביות ובעיני המפלגות הקטנות האחרות הוא נתפס כמהלך שנועד לצמצם את סיכוייהן לעבור את אחוז החסימה ובכך לצמצם את ייצוגן בכנסת. אחוז החסימה החדש אכן צמצם מאוד את הסיכוי של כל אחת מארבע המפלגות הערביות המיוצגות בכנסת כיום לעבור את אחוז החסימה במערכת הבחירות הבאה. לפיכך ההבנה שיש צורך באיחוד בין המפלגות הערביות מונחת מאז מארס 2014 על סדר היום הפוליטי של הציבור הערבי בישראל ושל המפלגות הערביות, וחלחלה ההבנה כי צורך זה הכרחי.

הגורם השני להתמודדות ברשימה משותפת הוא הגברת כוחם של הצעירים המשכילים הערבים. בשנתיים האחרונות נצפתה מגמה בולטת של עלייה תלולה במעורבות האזרחית של צעירים ערבים בעניינים פוליטיים באינטרנט וברשתות החברתיות. בעזרת שימוש נרחב בפייסבוק בנו הצעירים הללו מסעות פרסום, שנועדו להשפיע על דעת הקהל והצליחו להוביל אחריהם את הרחוב הערבי בארץ ואת המפלגות הערביות, להפגנות גדולות ולמחאות על תכניות וחוקים שעמדו על סדר היום הציבורי בארץ, כמו תכנית פראוור או חוק הלאום.

הפעילות המהירה והאקטיבית של הצעירים בנתה תשתית של לחץ אזרחי על המפלגות הערביות, שדרבן אותן להתמודד ברשימה מאוחדת. הצעירים הערבים השמיעו את קולו של הרחוב הערבי בארץ, הדורש אחדות, פנים חדשות וייצוג של נשים וצעירים בפוליטיקה. דף הפייסבוק ערב מתחדן ("ערבים מאוחדים"), שהקימו צעירים ערבים מיד לאחר ההחלטה על הקדמת הבחירות, הכריז: "אנו נצביע רק לרשימה מאוחדת". בתוך כמה ימים נרשמו בדף אלפי תמיכות ("לייקים"), המביעות אהדה והזדהות וכן נרשמו מאות שיתופים בדפים אחרים. באמצע דצמבר 2014 פרסם הדף תוצאות של סקר שנערך באמצעות פייסבוק, שהראו כי 83% מהערבים בארץ רוצים ברשימה מאוחדת וכי רק כ-2% מהם מעוניינים שהמפלגות תישארנה כמות שהן.

הגורם השלישי להחלטת המפלגות הערביות להתאחד הוא התרבות חילוקי הדעות בין המחנה הימני בכנסת לבין המפלגות הערביות והתרחבות התהום הפעורה ביניהם. בתקופת כהונתה של הממשלה הנוכחית שרתה תחושת איום כללית בקרב המפלגות הערביות ובקרב הציבור הערבי בישראל, בשל הניסיונות של מפלגות הימין לקדם חוקים ותכניות שנתפסו בעיני האזרחים הערבים כמהלכים המאיימים על זהותם ועל זכויותיהם כמיעוט אזרחי ולאומי בארץ. תכניות אלה עוררו בקרבם התנגדות עזה, כמו תכנית פראוור ליישוב הבדואים (שנגנזה לבסוף), הצעת חוק הלאום, הקריאות לשינוי הסטטוס-קו בהר הבית ועידוד גיוסם של בני העדה הנוצרית לצה"ל. אמנם שום תכנית מהתכניות הללו לא קרמה עור וגידים (להוציא אולי העלייה בשיעור התגייסותם של הנוצרים לצה"ל), אך הן תרמו להגברת המתיחות, האיום והעוינות בין הציבור הערבי והמפלגות הערביות, לבין מפלגות הימין השותפות בקואליציה. איום זה עודד את הנכונות של המפלגות הערביות להתלכד ועורר צורך להגביר את כוחן באמצעות התאחדות למאבק על זהותם של האזרחים הערבים ועל זכויותיהם האזרחיות והלאומיות, לנוכח מהלכים שנתפסו כאיום קולקטיבי על העתיד של כלל המפלגות הערביות ועל עתידו של הציבור הערבי.

הגורם הרביעי להתלכדות הרשימות הוא התמוטטות המנהיגות והייצוג בקרב המפלגות הערביות, כפי שהיה בבחירות האחרונות לרשויות המקומיות בשנת 2013. אחת הדוגמאות הבולטות היא העיר נצרת: המועמד עלי סלאם ורשימתו העצמאית "נאסרתי" (נצרת שלי) גברו על ראש העירייה הוותיק ראמו ג'ראיסי ממפלגת חד"ש, לאחר 28 שנים של שלטון מפלגתו בראשות העירייה.

* מנאל חריב היא דוקטורנטית בטכניון ועמיתת ניובאוור במכון למחקרי ביטחון לאומי (INSS).

סלאם הביס גם את ח"כ חנין זועבי ממפלגת בל"ד, שהתמודדה מולו וזכתה ל-10% בלבד מקולות הבוחרים. המסר של האזרחים הערבים למנהיגי המפלגות היה ברור: הציבור הערבי אינו רוחש אמון במפלגות הקיימות בכל הקשור לניהול ענייניו המקומיים. מסר זה המשיך להופיע ברשתות החברתיות ובתקשורת סביב דמויות פוליטיות ותיקות וחלקן נאלצו לפרוש. בעקבות זאת התחוללה מהפכה של ממש במפלגת חד"ש ועלו מנהיגים חדשים וצעירים: חברי הכנסת מוחמד ברכה ועפו אגבאריה והח"כ לשעבר עיסאם מחייל נאלצו לוותר על ההתמודדות במסגרת הרשימה המפלגתית לבחירות בכנסת העשרים והמפלגה הציגה לבוחרים פנים חדשות, בהן עאידה תומא-סלימאן ואימן עודה, מזכ"ל חד"ש בן ה-40 המוביל את הרשימה המשותפת.

לנוכח שורת הגורמים שתוארו לעיל דומה כי הקמת רשימה משותפת הייתה בלתי נמנעת. שלא כתפיסה הרווחת בציבור הישראלי, העלאת אחוז החסימה לא הייתה הסיבה היחידה והעיקרית להקמתה, אלא רק זרז לתהליכים שהתרחשו ממילא והובילו למהלך ההיסטורי של ההתמודדות ברשימה משותפת.

נתוני רקע: דפוסי ההצבעה בציבור הערבי

¹⁰ שיעור ההשתתפות בבחירות לכנסת: 1996-2013

2013 (כנסת 19)	2009 (כנסת 18)	2006 (כנסת 17)	2003 (כנסת 16)	1999 (כנסת 15)	1996 (כנסת 14)	
67.8%	64.7%	63.5%	67.8%	78.7%	79.3%	כלל האוכלוסייה
56.5%	53.4%	56.3%	62.0%	75.0%	77.0%	ערבים ודרוזים

¹¹ ההצבעה בבחירות ביישובים הערבים והדרוזים בעשור האחרון

רשימה	2003	2006	2009	2013
רע"מ-תע"ל-מד"ע *	20.0%	27.4%	32.1%	32.0%
חדי"ש **	28.3%	24.3%	27.5%	23.2%
בל"ד	20.9%	20.2%	22.3%	21.8%
סך הכול	69.2%	71.9%	81.9%	77.0%
מפלגת העבודה	8.8%	12.8%	4.6%	3.8%
מרץ	4.8%	2.8%	1.4%	2.9%
קדימה	—	6.8%	3.7%	3.1%
הליכוד	4.1%	0.9%	2.1%	4.3% ****
ש"ס	3.6%	2.9%	2.0%	3.7%
התנועה	—	—	—	2.0%
יש עתיד	—	—	—	0.7%
רשימות אחרות ***	9.5%	1.9%	4.3%	2.5%
סך הכול	30.8%	28.1%	18.1%	23.0%

* תע"ל חברה לרע"מ-מד"ע רק מבחירות 2006 ואילך.

** בבחירות 2003 כללה רשימת חדי"ש גם את תע"ל.

*** "רשימות אחרות" – כולל גם רשימות שלא עברו את אחוז החסימה, כגון דע"ם ("ארגון הפעולה הדמוקרטית") – רשימה ערבית-יהודית המתמודדת משנת 1996 בקביעות בבחירות לכנסת אך לא צולחת את אחוז החסימה.

**** בבחירות 2013 – "הליכוד ביתנו": רשימה משותפת לליכוד ולמפלגת "ישראל ביתנו".

¹⁰ מקור: שנתון סטטיסטי לישראל 2014, מס' 65 (ירושלים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2014), לוח 10.1; אריק רודניצקי (עורך), הפוליטיקה הערבית בישראל והבחירות לכנסת ה-19, גיליון מס' 3 (אוניברסיטת תל-אביב: תכנית קונרד אדנאור לשיתוף פעולה יהודי-ערבי, 7 בפברואר 2013).

¹¹ הנתונים אינם כוללים את הצבעת האזרחים הערבים בערים המעורבות. מקור הנתונים: רודניצקי, שם.

התפלגות ההצבעה בבחירות לכנסת ה-19 (2013) לפי אזור גיאוגרפי¹²

הנגב	המשולש	הגליל וצפון הארץ		אזור גיאוגרפי	
		יישובים דרוזים	סך הכול		
45.8%	57.6%	55.9%	58.3%	שיעור הצבעה	
61.6%	39.5%	2.3%	24.9%	רע"מ-תע"ל-מד"ע	רשימות ערביות וערביות- יהודיות
2.2%	22.9%	12.4%	23.2%	חד"ש	
26.0%	22.9%	4.1%	21.8%	בלי"ד	
0.2%	0.3%	0.1%	0.2%	דע"ם	
90.0%	85.6%	18.9%	72.4%	סך הכול	
0.7%	0.3%	23.2%	6.2%	הליכוד-ביתנו	רשימות יהודיות וציוניות
1.2%	3.7%	8.2%	4.3%	העבודה	
3.3%	1.6%	12.5%	4.5%	ש"ס	
0.1%	0.7%	17.8%	4.4%	קדימה	
0.7%	6.3%	2.1%	2.1%	מרץ	
1.0%	0.3%	8.8%	2.8%	התנועה	
0.3%	0.1%	3.6%	1.0%	יש עתיד	
2.7%	1.4%	4.9%	2.3%	רשימות אחרות	
10.0%	14.4%	81.1%	27.6%	סך הכול	

¹² מקור הנתונים : ש.ס.